

Богдалов Антон Геннадійович
завідувач відділу “Історія незалежної України”,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
bogdalov@ukr.net

Anton H. Bohdalov
Head of the Department “History of Independent Ukraine”,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ СЕРПНЯ 1991 РОКУ,
НАПЕРЕДОДНІ ПРОГОЛОШЕННЯ АКТА НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗБРАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)**

**SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN AUGUST 1991, ON THE EVE OF THE PROCLAMATION OF THE
ACT OF INDEPENDENCE OF UKRAINE (IN THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE'S
COLLECTION)**

Анотація

У публікації досліджено суспільно-політичні процеси, які передували прийняттю Акта проголошення незалежності України. Вивчені фонди Національного музею історії України, які ілюструють політичні події серпня 1991 р., проаналізовано їхній вплив на ухвалення Верховною Радою історичного рішення 24 серпня 1991 р. Проаналізовані внутрішні та зовнішні чинники, які вплинули на голосування на позачерговому засіданні парламенту, зроблено спробу оцінити правові аспекти ухваленого історичного документа. Досліджено процес написання та текст документа, який став основою Акта проголошення незалежності України.

Ключові слова: Національний музей історії України; Акт проголошення незалежності України; чернетка Акта проголошення незалежності України; промова “Котлета по-київськи”; ДКНС; серпневий путч; Леонід Кравчук; Левко Лук’яненко; Леонтій Сандуляк; новий Союзний договір; Григорій Кученко.

Abstract

The article studies the socio-political processes preceding the adoption of the Act of Independence of Ukraine. The National Museum of the History of Ukraine’s funds illustrating the political events of August 1991 are studied funds, their impact on the Verkhovna Rada’s decision on August 24, 1991 is analyzed. The internal and external factors that influenced the voting at the extraordinary sitting of the parliament were taken into account. The author assesses the legal aspects of the adopted historical document. The process of writing and the text of the document featuring the basis of the Act of Independence of Ukraine is studied.

Key words: National Museum of History of Ukraine; Act of Independence of Ukraine; draft of the Act of Independence of Ukraine; Chicken Kyiv speech; SCSE; August coup; Leonid Kravchuk; Levko Lukianenko; Leontii Sanduliak; new Union Treaty; Hryhorii Kutsenko.

Одними з важливих соціально-політичних аспектів, які вплинули на проголошення Акта державної незалежності України, стали події, що відбулися у серпні 1991 р. Фактично, вони стали ключовими та були приводом для скликання позачергової сесії Верховної Ради УРСР, яка проголосила самостійність України. Події серпня 1991 р. були приводом для кардинальних політичних та структурних змін у країні, ставши початковим етапом затвердження демократичних владних інституцій.

Публікації та праці, присвячені дослідженню подій, що передували проголошенню незалежності, мають загальний характер. Основний загал джерел з тематики обмежений розділами навчальних посібників для школярів та студентів. Лишається недослідженою участь та роль українців (переважно студентства) у подіях серпневого путчу у Москві 19–21 серпня 1991 р. Немає публікацій, в яких увага була б приділена фундаментальному документу – чернетці, яка стала основою Акта незалежності України. Дослідженню політичних подій літа 1991 р. присвячена публікація С. Кульчицького “За лаштунками Акту проголошення незалежності України Верховною Радою УРСР”¹. В. Чемерис у книзі “Президент” опублікував спогади Л. Кравчука про події кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Зокрема, детально висвітлена спроба серпневого перевороту, значна увага приділена розповіді про політичну ситуацію другої половини 1991 р. Події початку 1990-х рр. у своїй книзі “Українська національна ідея: Статті, виступи, інтерв’ю. Документи” аналізує їх безпосередній учасник – Д. Павличко.

Основною метою статті є дослідження суспільно-політичних процесів, які передували та вплинули на проголошення

¹ Кульчицький С. За лаштунками Акту проголошення незалежності України Верховною Радою УРСР // Світогляд. – 2018. – № 3(71). – С. 7–15 [Електронний ресурс]: mao.kiev.ua. – Режим доступу: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2018-13-3/svitoglyad-2013-3-03-kulchytsky.pdf> (дата звернення: 02.11.2020).

Акта незалежності України та вивчення колекції Національного музею історії України (далі – НМІУ) з відповідної тематики.

Історичний документ – Акт проголошення незалежності України, був прийнятий на позачерговій сесії Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 р. Ухвалення цього рішення стало можливим, зокрема, завдяки системним політичним змінам, які тривали з середини 1980-х рр. Їх результатом стали демократичні зміни, які дали змогу провести перші альтернативні вибори до Верховної Ради, сформувати першу парламентську опозицію, ухвалити Декларацію про державний суверенітет та Закон “Про економічну самостійність”. До середини 1991 р. Радянська Україна значно розширила самоуправління та отримала гарантії більш широкої автономії після підписання нового Союзного договору.

У перший день серпня 1991 р. до Києва з офіційним візитом прибув президент Сполучених Штатів Дж. Буш-старший. Візиту до Києва передувала зустріч 30 липня у Москві Дж. Буша-старшого з М. Горбачовим, під час якої американський президент запевнив президента Союзу у підтримці проєкту оновленого СРСР, пообіцявши активно його лобювати за допомогою дипломатичного тиску на український політикум. Кінцева редакція нового Союзного договору була підготовлена 15 серпня 1991 р., а наступного дня його текст оприлюднили ЗМІ. Його підписання планували розпочати через п’ять днів, українська сторона мала погодити документ наприкінці жовтня 1991 р.

Програма візиту американського президента не передбачала зустрічі з представниками опозиції. Зважаючи на загальну підтримку американцями курсу на оновлений союз, така зустріч могла поставити українську владу в незручне становище, тому було вирішено обмежитися винятково офіційною частиною.

Перед виступом у парламенті Дж. Буш-старший зустрівся з Головою ВР УРСР Л. Кравчуком і той ознайомився з текстом промови американського президента, підготовленої старшим директором відділу з питань Східної Європи й СРСР у Раді національної безпеки США К. Райз. Виголошену у Верховній Раді промову Дж. Буша-старшого, спрямовану на підтримку підписання нового Союзного договору, редактор газети “Нью-Йорк Таймс” В. Сафайр пізніше назвав “Котлетою по-київськи”. Американський президент цитував О. Довженка та Т. Шевченка, наголошував на передачі американською стороною медичного обладнання для лікування постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи², задля посилення безпеки заявив про допомогу американських фахівців у атомній та вугільній галузях. Головними тезами виступу стала заява про відмову від підтримки ідеї проголошення української самостійності. Прагнення здобути незалежність, на думку Дж. Буша-старшого, виглядало як спроба змінити “віддалену тиранію на локальний деспотизм”.

Сполучені Штати змінили свою позицію стосовно української незалежності після проведення Всеукраїнського референдуму та перших виборів президента 1 грудня 1991 р. Офіційно Україна була визнана Сполученими Штатами 25 грудня 1991 р., а 5 травня 1992 р. президент Л. Кравчук відвідав США з офіційним візитом, під час якого підписав з Президентом Дж. Бушем-старшим договори про співпрацю.

Серед експонатів, які зберігаються у фондах НМІУ, наявний лист Л. Кравчука до Дж. Буша-старшого та документ (РД–9772) про визнання США України як незалежної держави (26.12.1991)³.

Впродовж серпня 1991 р., за дорученням М. Горбачова, тривала підготовка до укладання тексту нового Союзного договору. Лідер союзної держави з 4 серпня керував країною зі своєї резиденції у кримському Форосі. Скориставшись ситуацією, 19 серпня у Москві відбулася спроба державного перевороту, організована представниками Державного комітету з надзвичайного стану. До складу комітету входила група заколотників, переважно керівників силових блоків, на чолі з віцепрезидентом СРСР Г. Янаєвим. Метою самопроголошеної організації було збереження Радянського Союзу з утриманням фактично залежного статусу республік, які входили до його складу. Вважаючи дії М. Горбачова антиконституційними, за дорученням заколотників та за участі КДБ, його утримували на території кримської резиденції.

Вранці 19 серпня 1991 р. ЗМІ оприлюднили повідомлення про відсторонення М. Горбачова. Цього дня до Києва прибуває представник ДКНС генерал В. Варенніков з вимогою запровадити на території УРСР надзвичайний стан. Л. Кравчук стверджував, що після розмови у будинку Верховної Ради з В. Варенніковим та першим секретарем ЦК КПУ С. Гуренком, він написав заяву, в якій зазначив факт здійснення антиконституційних акцій та “неможливість бути членом жодної партії, в тому числі КПРС”⁴. У записаному для центрального телебачення інтерв’ю, яке вийшло у програмі “Время”, Л. Кравчук навпаки говорив про фактичне беззладдя, яке панувало у республіці, та висловив сподівання на дотримання законів та Конституції СРСР.

Центром супротиву самопроголошеному керівництву стала будівля “Білого дому” у Москві, де проводила засідання Верховна Рада РРФСР. Опір заколотникам очолив Б. Єльцин.

Після відсторонення М. Горбачова від виконання обов’язків в країні посилювалися страйки шахтарів. 20 серпня 1991 р. біля Будинку Рад пройшов мітинг проти заколотників, у якому, за різними підрахунками, взяли участь близько 400 тис. осіб. У серпневих подіях у Москві брала участь “Українська сотня”, яка складалася із представників демократичних рухів та українських студентів, які навчалися у місцевих ВНЗ. Одним із учасників тих подій був Г. Куценко, який в ті дні виконував обов’язки начальника цивільної оборони “Білого дому” у Москві.

Комплекс матеріалів Г. Куценка, який зберігається у НМІУ, містить 19 одиниць зберігання, внесених до колекційного опису № 528, том 4. Серед загальної кількості експонатів привертає увагу перепустка Г. Куценка до “Білого дому” в ніч з 20 на 21 серпня 1991 р.⁵ (ЛД–5585) (рис. 1) – нерівний квадратний шматок напівпрозорої кальки розмірами 5×5 см. У його центральній частині наявний відбиток печатки фіолетового кольору: напис російською мовою по колу частково втрачено, у правій частині можна прочитати “народных депутатов г. Москва” (“народних депутатів м. Москви”). У центральній

2 *Самойленко Л.* Перебування Президента Сполучених Штатів Джорджа Буша в Києві // *Голос України.* 02.08.1991. – № 148. – С. 3.

3 НМІУ. – Фонди // Колекційний опис № 529. – С. 3.

4 *Чемерис В.* Президент. Роман-есе. – Київ: Свенас, 1994. – С. 213.

5 НМІУ. Фонди // Колекційний опис № 528, т. 4. 1992 р. – С. 3.

частині синьою кульковою ручкою зроблено напис “Куценко Григорий Петрович”. Напис перекреслений двома лініями.

Ще одним цікавим експонатом із комплексу Г. Куценка є “Документ, підготовлений начальником цивільної оборони «Білого дому» 20.08.1991 р.” (ЛД–5582)⁶: прямокутний аркуш паперу розміром 30×21 см, на якому з обох боків наявний рукописний текст російською мовою (рис. 2, 3). Враховуючи те, що саме в ніч з 20 на 21 серпня 1991 р. лідери ДКНС планували здійснити штурм приміщення “Білого дому”, цей документ, імовірно, є схематичним планом оборони північної частини будівлі.

Написи на лицьовому боці документа розміщені горизонтально, у верхній частині зазначено: “рук. п-к Мельников Влад. Николаевич; зам. Куценко Григорий Петрович”. Під вказаними прізвищами накреслена лінія, яка, ймовірно, схематично зображує фасад північної сторони “Білого дому” з чотирма входами. Під зображеним фасадом вертикально розміщені списки учасників самооборони, які вказані відповідно до місця їхнього розташування. Іноді поруч із прізвищами зазначено кількість людей, задіяних в охороні того чи іншого об’єкта. Зі зворотного боку аркуша зображено боковий фасад із входами у правій та лівій частинах. Під зображенням – список прізвищ та кількість задіяних осіб.

Вранці 21 серпня 1991 р. війська починають залишати місто, загроза штурму зникає. Наприкінці дня Генеральний прокурор видав постанову про арешт заколотників. Спроба державного перевороту провалилася.

20 серпня Президія ВР УРСР для обговорення офіційної позиції зібралася на засідання, підсумком якого стало оприлюднення заяви, в якій зазначалося, що постанови та розпорядження ДКНС не мають юридичної сили на території України⁷. Після остаточного провалу заколоту 22 серпня 1991 р. відбулося чергове засідання Президії, під час якого було ухвалено рішення про скликання позачергової сесії ВР УРСР для розгляду питання “Про політичну ситуацію”.

Враховуючи колапс центрального партапарату, напередодні проведення сесії частина парламентської опозиції (представники Народної Ради) провела збори у приміщенні Верховної Ради для вироблення спільної позиції. Більшість присутніх вважали за необхідне домогтися розширення суверенітету для України, але зі збереженням оновленого Союзу. Заступник Голови “Народної Ради” Л. Лук’яненко запропонував проголосити під час позачергової сесії незалежність. Цю пропозицію підтримав Д. Павличко, який запропонував Л. Лук’яненку підготувати відповідний проєкт документа. Л. Лук’яненко звернувся за допомогою до Л. Сандуляка, тому що текст мав бути представлений протягом наступних години-півтори⁸.

У НМІУ зберігаються два унікальні документи – титульний аркуш (рис. 4) та чернетка Акта проголошення незалежності України⁹ (ТКВ-19516/1–2) (рис. 5), написані рукою Л. Лук’яненка у співавторстві з Л. Сандуляком та заламіновані після укладання. Для написання проєкту документа Л. Лук’яненко використав сторінки звичайного шкільного зошита. Титульний аркуш чернетки є титульною сторінкою зошита розміром 20,5×16,5 см: лівий верхній кут відірвано, по вертикалі з лівого боку папір розірвано у багатьох місцях. У центральній частині російською мовою надруковано “Тетрадь” (“Зошит”); під цим написом – графи з написами “для”, “ученик”, “класа”, “школи”. На цих розкреслених графах від руки синьою ручкою зроблено напис “Акт проголошення самостійності”. У верхній частині наявні записи, зроблені чорною та синьою ручкою: номери телефонів, імена та прізвища, числа та роки. На звороті розміщено єдиний запис, зроблений чорною ручкою: “Винниченко «Від. н.» т. 2” (йдеться про спогади В. Винниченка “Відродження нації”).

На другому аркуші розміщено текст чернетки, написаний українською мовою чорною ручкою. У правому верхньому куті вказано дату його укладання – 23.08.91 р. Л. Лук’яненко вважав, що документ має бути максимально коротким: “нічого зайвого, ніяких великих історичних паралелей, ніяких розмірковувань про справедливість-несправедливість, без патетичних фраз про любов до України, нічого цього не треба. Треба висловити, що ми заявляємо Україну незалежною державою”¹⁰. Під час роботи над документом тричі змінювали назву. Від початку Л. Лук’яненко написав на аркуші слово “Закон”, потім його закреслили. Наступна назва документа – “Універсал”, у тексті взята у дужки. Під час обговорення автори припустили, що така назва може викликати у комуністичній більшості тривалі дискусії. Компромісний варіант, який мав влаштувати більшість, запропонував Л. Сандуляк: “Акт проголошення незалежності української держави”.

Основна частина тексту складається з історичної преамбули, в першій частині якої автори наголошують на тому, що факт проголошення самостійності Україною є продовженням традицій державотворення, згадуючи прийняття IV-го Універсалу Українською Центральною Радою 22 січня 1918 р., в якому проголошено незалежність Української Народної Республіки. До центральної частини документа, за допомогою фігурних дужок, вставлений текст, розміщений по вертикалі у лівій частині. У ньому Л. Лук’яненко вказав на відповідність складеного документа міжнародним нормативно-правовим актам, в першу чергу Статуту ООН.

У завершальній частині чернетка містить твердження про “відновлення державності українського народу та створення самостійної української держави – республіка Україна”. У кінцевому варіанті документа слово “відновлення” замінено на “проголошення”. В останньому абзаці автори зазначили, що Конституція та законодавство СРСР від моменту проголошення Акта не є чинним на території України. Коли текст був підготовлений, його представили членам парламентської опозиції, і він був відредагований. На позачерговій сесії Л. Лук’яненку було доручено представити підготовлений Акт з парламентської

6 Там само.

7 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 4703. – Арк. 18–19.

8 Дудар О. Левко Лук’яненко розповів, чому Акт проголошення Незалежності зачитував Яворівський. 24 серпня 2017 р. [Електронний ресурс]. Інформаційна агенція “Дивись.info”. – Режим доступу: <https://dyvys.info/2017/08/24/levko-luk-yanenko-rozpoviv-chomu-akt-progoloshennya-nezalezhnosti-zachytuvav-yavorivskiy> (дата звернення: 05.11.2020).

9 НМІУ. – Фонди // ТКВ–19516/1–2 / Акт приймання № 86 від 17 серпня 2016 р.

10 Дудар О. Вказ. пр.

трибуни¹¹.

На позачергову сесію зареєструвалися 369 депутатів. Засідання розпочалося зі вшанування пам'яті трьох загиблих активістів у Москві, які в ніч на 21 серпня 1991 р. чинили опір представникам ДКНС. Була прийнята пропозиція щодо поіменного голосування протягом сесії та проведення прямої радіотрансляції¹². Пропозиція тимчасово відсторонити від ведення сесії Л. Кравчука була відхилена¹³. Після 30-хвилинної перерви Д. Павличко наголосив на необхідності проголошення незалежності України, розгляду питання щодо передачі всіх військових формувань у межах України під командування ВР України та загальної департизації державних органів влади¹⁴. Акт проголошення незалежності України з трибуни парламенту зачитав В. Яворівський. Кілька разів оголошували перерву для ознайомлення присутніх із запропонованим документом¹⁵. О 18.00 відбулося історичне голосування, незалежність України підтримали 346 народних депутатів, 1 був проти, 3 – утрималися, 12 депутатів не взяли участь у голосуванні. До завершення роботи були прийняті важливі постанови: “Про департизацію органів влади”, “Про політичну ситуацію” та “Про військові формування на Україні”. Не вистачило голосів для ухвалення проєкту Постанови “Про заходи по недопущенню приховування або знищення документів державних органів та комуністичної партії, щодо причетності до спроби військово-політичного перевороту”¹⁶.

Наприкінці засідання за пропозицією В. Чорновола до сесійної зали урочисто внесли синьо-жовтий прапор України. Напередодні його привезли з Москви активісти: саме цей стяг активно використовували українці, які брали участь у протистояннях під час подій путчу 19–21 серпня 1991 р.¹⁷.

23 серпня 2004 р. було видано Указ Президента України Л. Кучми “Про день державного прапора України”. Вибір дати святкування було помилково продиктовано твердженням, що саме цього дня у 1991 р. група депутатів внесла до сесійної зали Верховної Ради прапор України, який перебував на барикадах у Москві. Відомо, що жодного засідання цього дня у парламенті не відбувалося, а стенограма засідання позачергової сесії 24 серпня підтверджує, що прапор був занесений до парламенту саме після голосування за Акт проголошення незалежності.

Після завершення сесії запрацювала тимчасова комісія Президії ВР України з перевірки діяльності органів влади у зв'язку зі спробою державного перевороту. Відповідно до її висновків, Комуністична партія України своїми діями підтримала спробу державного перевороту. Указом Президії від 30 серпня 1991 р. діяльність КПУ була заборонена.

У фондах НМІУ зберігається Указ Верховної Ради України від 30 серпня 1991 р. № 1468-ХІІ “Про заборону діяльності Компартії України” та фото будинку ЦК КПУ, опечатаного 1 вересня 1991 р. (РД–9758; ФД–4578)¹⁸.

Отже, суспільно-політичні події серпня 1991 р. відіграли вирішальну роль у проголошенні Акта державної незалежності України. Одним із ключових моментів, який посилив глибоку кризу у державному керівництві, стала спроба частини партійного апарату здійснити переворот та не допустити підписання нового Союзного договору, який розширював демократичні права республік. Події другої половини серпня 1991 р. стали приводом до більш рішучих дій з боку депутатів ВР УРСР, серед яких фактичними ініціаторами та творцями історичного для України документа стали представники парламентської опозиції “Народної Ради”. Максимально несприятливими залишалися і зовнішні чинники, адже більшість провідних країн світу підтримували прагнення до збереження союзу в оновлених формах, ігноруючи українське національне питання.

Враховуючи відсутність наукових праць, які б досліджували участь та визначали роль українського студентства під час серпневих подій у Москві, існують перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Національний музей історії України (НМІУ). – Фонди // Акт приймання № 86 від 17 серпня 2016 р.
НМІУ. – Фонди // Колекційний опис № 528, том 4 “Організація опору тоталітарній системі в Україні”.
НМІУ. – Фонди // Колекційний опис № 529 “Розбудова незалежної України (1991–1992)”.
- Дудар О. Левко Лук'яненко розповів, чому Акт проголошення Незалежності зачитував Яворівський. 24 серпня 2017 р. [Електронний ресурс]: Інформаційна агенція “Дивись.info”. – Режим доступу: <https://dyvys.info/2017/08/24/levko-luk-yanenko-rozpoviv-chomu-akt-progolosheniya-nezalezhnosti-zachytuvav-yavorivskiy> (дата звернення: 05.11.2020).
- Кульчицький С. За лаштунками Акту проголошення незалежності України Верховною Радою УРСР // Світогляд. – 2018. – № 3 (71). – С. 7–15 [Електронний ресурс]: mao.kiev.ua. – Режим доступу: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitoglyad/svit-2018-13-3/svitoglyad-2013-3-03-kulchytsky.pdf> (дата звернення: 02.11.2020).
- Самойленко Л. Перебування Президента Сполучених Штатів Джорджа Буша в Києві // Голос України. 02.08.1991. – № 148. – С. 3.
- Стенограма пленарного засідання 24 серпня 1991 року [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4595.html> (дата звернення: 10.11.2020).
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 1. –

11 Там само.

12 ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 4631. – Арк. 4.

13 Там само. – Арк. 5.

14 Там само. – Арк. 9.

15 Там само. – Арк. 15.

16 Там само. – Арк. 30.

17 Стенограма пленарного засідання 24 серпня 1991 року [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4595.html> (дата звернення: 10.11.2020).

18 НМІУ. – Фонди // Колекційний опис № 529.

REFERENCES

- Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy (NMIU), fondy. Akt pryimannia № 86 vid 17 serpnia 2016 r.
NMIU, fondy. Kolektsiinyi opys № 528, tom 4 Orhanizatsiia oporu totalitarnii systemi v Ukraini.
NMIU, fondy. Kolektsiinyi opys № 529 Rozbudova nezaleznoi Ukrainy (1991–1992).
- Dudar O. 2017. Levko Lukianenko rozpoviv, chomu Akt proholoshennia Nezalezhnosti zachytuvav Yavorivskiyi. 24 serpnia 2017 r. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://dyvys.info/2017/08/24/levko-luk-yanenko-rozpoviv-chomu-akt-progoloshennya-nezalezhnosti-zachytuvav-yavorivskiyj> (data zvernennia: 05.11.2020).
- Kulchytskyi S. 2018. Za lashtunkamy Aktu proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy Verkhovnoiu Radoiu URSR. *Svitohliad*, no. 3(71). [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2018-13-3/svitoglyad-2013-3-03-kulchytsky.pdf> (data zvernennia: 02.11.2020).
- Samoilenko L. 1991. Perebuvannia Prezydenta Spoluchenykh Shtativ Dzhordzha Busha v Kyievi. *Holos Ukrainy*. 02.08.1991, no. 148, p. 3.
- Stenohrama plenarnoho zasidannia 24 serpnia 1991 roku [Elektronnyi resurs]. Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi veb-portal. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4595.html> (data zvernennia: 10.11.2020).
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlyady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy), f. 1, op. 1, spr. 4703.
TsDAVO Ukrainy, f. 1, op. 16, spr. 4631.
- Chemerys V. 1994. *Prezydent. Roman-ese*. Kyiv: Svenas, pp. 204–214.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Перепустка до “Білого дому” у м. Москві в ніч з 20 на 21 серпня 1991 р. начальника штабу цивільної оборони Г. Куценка.

Рис. 2, 3. Схематичний план оборони північної частини “Білого дому” в ніч з 20 на 21 серпня 1991 р., розроблений начальником штабу цивільної оборони Г. Куценком.

Рис. 4. Титульна сторінка чернетки Акта проголошення незалежності України, написана Л. Лук’яненком у співавторстві з Л. Сандуляком. 23 серпня 1991 р.

Рис. 5. Чернетка Акта проголошення незалежності України, написана Л. Лук’яненком у співавторстві з Л. Сандуляком. 23 серпня 1991 р.

север. рун. н-к мельников Влад. Николаевич
20 и зам Куценко Григорий Петрович

36 лет. 21^е этаж з/участ. Куприянов Борис Иванович

соиск. кан. Т. Янина (№ 17, 18, 19 лет) соиск. Моисеева Лев

Коваленко В. Серг. Ерменко Владимир

и-т Уварова Азаров И. Серг.

Корюпа Ив. Ф. и Макушев соиск. Каминский к отцу.

15-14 Верота Игорь и м-р г.л. Зерюхаков

и-р Хадибуллаи Крайков Ермаков

и-р Ерхов

Рогозин Дмитрий

+25. 400 ба. Уваров и Шершун Ал. и Влад и р. Дерзев ВВ. (Заброс,

суббота 11 и 11

* Арutyонов (10^я ст) и Иван Аверьянов

ноя. 20 08 91

Шершун = Куценко.

Аверьянов = Куценко

№

1/20^в

8^й этаж

Фирма Корпус м-р Цирюков

Хруст
Брошь
Хабудина

36 кв.

Ник. Ар.
Влаг. сан. чан

17, 18, 19. этаж

Зона

Шанс
Купон

Мониторинг
Еремеев. Брагун.

ИИИ
ИД-5582

Рис. 3

6.4.2

Т/с: 293-60-62

Олейников Леонидович

1961

1924

~~М.Т. Арин~~

39
для

ТЕТРАДЬ

~~М.Т. Арин~~

Леонид Великий
Книг 247

учени _____ класса _____

школы _____

Акин

продолжения

самолета. Воспит

- Керуючись Статутом ООН та Римським
меморандомом-правовим документом про
право, нації на самовизначення

~~Закон~~ (Універсал) Акти ^{23.08.91р.} проголошений
незалежності Радя УРСР про ~~визнання~~
~~Української держави~~
вирозуміти волю народу України
до пелити в незалежній державі,
продовжуючи традиції держа-
востворення Української народної
республіки, сформувовані
22 січня 1918 року в IV Універсалі
~~в отряді прагнучи~~ та
з огляду на необхідність ~~реалі-~~
здобити Декларації про
державний суверенітет України
^{теї ж часів} урочисто проголосити
визволення державності наро-
дівського народу та самостійної
самостійної української держа-
ви - республіки Україна. ~~в~~
Територія української держави
є цілісна і неподільна, і ~~сама~~
^{конституційна} ~~в~~ законодавство СРСР не
є чинне на території республіки
Україна.